

ТЕРИТОРІЯ, КОРДОНІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

О. БОЙКО

Інститут історії України НАН України

Анотація

У статті розглянуто геополітичні принципи, на яких базувалася політика Української Держави у визначенні кордонів і території, шляхи розв'язання територіальних проблем, діяльність гетьманського уряду у цій сфері.

Ключові слова: Українська Держава, геополітика, територіально-адміністративний поділ.

Аннотация

В статье рассмотрены геополитические принципы, на которых базировалась геополитика Украинской Державы при определении границ и территории, пути решения территориальных проблем, деятельность правительства в этой сфере.

Ключевые слова: Украинская Держава, геополитика, территориально-административное деление.

Summary

The article focuses on geopolitical principles, which formed the basis for the Ukrainian State policy in determining borders and territories, the ways of territorial problems solving, the government's activity in this sphere.

Key words: the Ukrainian State, geopolitics, territorial and administrative division.

Цього року відзначається 100-річчя Української Держави Гетьмана П. Скоропадського, яку можна визнати найбільш вдалим державницьким проектом періоду українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Серед розв'язання низки вкрай важливих питань уряд Української Держави (УД) провадив активну і цілеспрямовану політику у вирішенні територіальних проблем – ключових у становленні незалежної держави.

Політичні і воєнні події 1914–1918 рр. призвели до кардинальних змін на карті Європи – появи низки нових держав, зміни кордонів тих, що існували раніше. Активно вирішувала свої територіальні питання й молода українська держава, що постала в результаті українських національно-визвольних змагань. Територіальні зміни, що відбувалися на українських землях протягом 1917–1921 рр., відображені на картах історичної частини «Національного атласу України», який вийшов друком 2008 р. Працюючи над складанням карт, автор узагальнила напрацьований історичний матеріал у розвідці «Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921)»¹. Нові джерела були виявлені у процесі упорядкування збірника документів «Українська Держава (квітень – грудень 1918 року)»². У пропонованому дослідженні розглянуто геополітичні принципи, на яких базувалася політика УД у визначенні кордонів і території, шляхи розв'язання територіальних проблем, діяльність Ради Міністрів, Міністерства закордонних справ уряду у цій сфері.

У спадок від Української Центральної Ради (УЦР) Українська Держава отримала низку нагальних територіальних проблем. Ухвалений УЦР 6 березня 1918 р. Закон про адміністративно-територіальний поділ України включив до її складу землі, на які українська влада на той час не поширювалася. Згідно із законом, Україна претендувала на півночі на частину білоруського Полісся, на сході – на заселені українцями повіти Курської та Воронізької губерній. Водночас до української території не були включені Бессарабія та Крим³.

Питання про кордони держави постало одразу після ліквідації політичного режиму УЦР і розглядалося на одному з перших засідань новоутвореної Ради Міністрів 7 травня (протокол № 4). Як видно із змісту резолюції, геополітичний курс УД був націлений на приєднання всіх земель, що з етнографічного та історичного погляду були пов'язані з Україною⁴.

Уряд УД доклав багато зусиль, включно з економічними санкціями, щоби повернути від Румунії українську частину Бессарабії⁵. До часу розв'язання цієї проблеми офіційний Київ вирішив не встановлювати дипломатичні відносини з Бухарестом на рівні послів. 11 травня гетьманський уряд видав наказ, яким заборонявся вивіз товарів до Румунії і Бессарабії. На території України було припинено діяльність румунських приватних фірм, що займалися закупкою продовольства. Міністерство закордонних справ досить успішно втілювало в життя комплекс заходів (агітаційно-пропагандистських, культурних і навіть матеріального заохочення громадських діячів), спрямованих на підтримку українського населення Бессарабії, його прагнення приєднатися до Української Держави. Дипломатичні демарші уряду УД вкупі з «митною війною» тривали протягом літа. Але позиції Румунії посилювалися прихильним ставленням Антанти. Восени 1918 р., коли стало остаточно зрозуміло, що Антанта вийде переможцем у світовій війні, УД змушена була відкласти вирішення бессарабського питання до кращих часів⁶.

На заході з територій, що відійшли до України за Берестейським мирним договором, у складі Української Держави була утворена Холмська губернія, яка включала Холмщину та Підляшшя – південну частину Берестейського і Кобринського повітів Гродненської губернії. Західний кордон України був визначений відповідно до кордонів Росії з Австро-Угорщиною (1914). Тут українські землі межували з новоутвореною Польською державою, яка так само пред'являла претензії на землі Холмщини. Ця територія, за винятком кількох північних повітів, ще у 1915 р. була окупована австро-угорською армією. Населення краю було строкатим, але до війни більшість його (близько 52%) складали українці. Під час війни 120 тис. холмщаків-українців були примусово евакуйовані вглиб Росії. Під тиском польської громади австро-угорський уряд запровадив польську адміністрацію у Замостенському, Білгорайському, Томашівському та Грубешівському повітах губернії. Польські урядові кола вважали питання про належність Холмщини вирішеним на свою користь, тому звістка, що за Берестейським договором Холмщина і Підляшшя відходили до України, викликала незгоду Польщі.

Австро-Угорщина опинилася у скрутному становищі. Вона не бажала ускладнювати відносини з Україною, за рахунок якої прагнула подолати продовольчу кризу в імперії, і водночас розраховувала на підтримку свого урядового курсу новоутвореною Польщею. Австро-угорська дипломатія почала шукати компромісний варіант і запропонувала створити спеціальну комісію з українських, австро-угорських та польських представників⁷.

Але й така угода не задовольнила польську сторону. З метою поставити український та австро-угорський уряди перед довершеним фактом, польська адміністрація в Холмщині посилила політику полонізації. В Замостенському, Красноставському, Білгорайському, Томашівському та Грубешівському повітах були проведені вибори до польської Регенційної ради. На вищезначені регіони поширювалося польське судочинство, заохочувався в'їзд польських переселенців тощо.

Призначений українським урядом губернський комісар Холмщини О. Скоропис-Йолтуховський не був допущений до місця своєї служби австрійською владою. Але він все ж зміг приступити до виконання службових обов'язків й організувати українську адміністрацію у північних повітах Холмщини, окупованих німецькими військами. Адміністративним центром губернії стало Брестя-Литовське⁸. На відміну від Австро-Угорщини, Німеччина намагалася не допустити надмірного посилення польського елемента на окупованих територіях. Вона вбачала у незалежності України реальну протизагу російському та польському впливові у Східній Європі. Оскільки стратегічні інтереси України й Німеччини збігалися, німецький уряд став на українську сторону в українсько-польському конфлікті. На звернення офіційного Відня з пропозицією вчинити спільними зусиллями тиск на Україну, щоби змусити її відмовитися від визначеної Берестейською угодою лінії польсько-українського кордону, Німеччина давала негативну відповідь.

Відсутність підтримки з боку союзників не призвела до зниження активності австро-угорських дипломатів, які шукали можливості розв'язання конфлікту на користь поляків. Вони неодноразово зверталися до Міністерства закордонних справ УД з меморандумами і нотами, де пропонували провести українсько-польський кордон по річці Буг, значно східніше від зафіксованої у мирному договорі лінії. Але щоразу ці спроби натикалися на тверду позицію української сторони. Відчуваючи підтримку Німеччини, Україна продовжувала обстоювати проведення в життя Берестейських угод.

З розпадом Австро-Угорської імперії становище у Холмщині різко ускладнилося. Там почали створюватися польські збройні формування, які погрожували північним повітам, де діяла українська адміністрація. 5 листопада гетьман П. Скоропадський звернувся до німецького командування з проханням ввести на територію південних повітів Холмської губернії, звідки відійшли австро-угорські війська, німецькі підрозділи та допустити до Берестя-Литовського українські збройні формування для охорони української адміністрації та населення⁹. І хоч принципову згоду на це було отримано, втілити її у життя не вдалося через революцію, що вибухнула у Німеччині, та початок повстання Директорії.

Місцеве українське населення та українська адміністрація змушені були покладатися лише на власні сили. Їх нечисленні та погано організовані збройні загони не могли протистояти польським частинам. Протягом листопада польські війська окупували не лише Холмщину, а й частину західної Волині. На початку грудня українська адміністрація була ліквідована, її представники на чолі з губернським старостою О. Скоропис-Йолтуховським опинилися у таборі для інтернованих осіб у Каліші. Таким чином, Холмщина і Підляшшя стали першими територіальними втратами української незалежної держави. Так склалося, що для неї вони були втрачені назавжди.

За Берестейським мирним договором, на півночі до України відійшли три південні повіти Мінської губернії – Пінський, Мозирський і Річицький, а також частина Берестейського і Кобринського повітів Гродненської губернії, де населення складалося з українців і почасти білорусів. За часів УНР вони були включені відповідно до складу Волинської і Холмської губерній. З приєднанням цих територій Україна вступила в протиріччя з прагненням білорусів до самовизначення та об'єднання усіх білоруських етнічних земель. Для білоруської державності відносини з Україною набували особливого значення. Лідери білоруського національного руху небезпідставно вважали, що тільки південний сусід зацікавлений у незалежності Білоруської республіки. РСФРР, яка вважала Білорусію своєю складовою частиною, або Польща й Литва, що тільки виборювали власну незалежність, були противниками суверенності цієї країни.

У квітні 1918 р. до Києва прибула делегація білоруського уряду на чолі з О. Цвікевичем з метою повідомити Україну про проголошення незалежності БНР та підписати договір про визначення державних кордонів. 13 квітня розпочалися переговори з комісією Міністерства закордонних справ УНР, яку очолював А. Ліхнякевич¹⁰. У центрі уваги стояло питання про взаємне визнання та розмежування території. Слабкість позиції білорусів пояснювалася тим, що білоруський народ на той час фактично перебував у стані боротьби за державність. Проголошена в березні 1918 р. Білоруська Народна Республіка не була визнана навіть німцями, які її окупували. Не допущений до управління білоруський уряд трактувався ними як національна громадська організація.

Сторони погодилися у визначенні кордону керуватися етнографічним принципом і лише у виняткових випадках – іншими інтересами. Мішаний склад населення прикордонних територій та етнічна близькість двох народів ускладнювали пошук рішень, переговори були напруженими. Білоруська сторона відмовлялася визнати північні кордони України, визначені Берестейською угодою, на підставі того, що БНР не брала у них участі. Білоруси також висловили протест проти заведення української адміністрації на спірних територіях –

у північних повітах Чернігівщини, південних волостях Мозирського, Кобринського та Берестейського повітів Гродненської губернії. Користуючись політичною ситуацією, Україна відстоювала свої північні кордони такими, як вони були визначені у Бересті¹¹.

Білоруська сторона висловила прохання про власне офіційне представництво на майбутніх українсько-російських мирних переговорах. Український уряд відхилив його з огляду на те, що офіційного білоруського уряду не існувало. Але було висловлене прихильне ставлення української сторони до білоруських інтересів. Зокрема, білоруські дипломатичні представники, хоч і без офіційного визнання, були допущені в Україну.

За згодою німецького командування Українська Держава поширила свою владу на півночі на всі спірні території. 7 червня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила принципове рішення створити з них окрему адміністративну одиницю. 14 серпня її постановою був утворений Поліський округ (староство) у складі Мозирського, Пінського і Річицького повітів Мінської губернії з адміністративним центром у Мозирі, окружним старостою 23 серпня було призначено П.О. Патона. Закон про створення Поліського окружного управління та відповідне фінансування був ухвалений Радою Міністрів лише 30 листопада 1918 р. До цього часу поліські землі тимчасово входили до Волинської губернії¹².

До української території із стратегічних міркувань був приєднаний Гомельський повіт Могилівської губернії з переважно білоруським населенням. Спонукало до цього важливе становище Гомеля, розташованого на перетині двох залізниць та водного шляху, що вели до Чернігова та Києва. Адміністративно повіт увійшов до Чернігівської губернії¹³.

Найбільш складною в цей час була проблема східних кордонів. Порівняно з добою УЦР, на сході українська влада за гетьманату поширилася на ряд нових територій: Путивльський, Суджанський, Грайворонський, Рильський, Білгородський, Корочанський, Новооскольський повіти Курської губернії, Валуйський повіт Воронізької губернії. На цих землях була створена українська адміністрація. Згідно з постановою Ради Міністрів від 14 серпня 1918 р., Путивльський та Рильський повіти увійшли до Чернігівської, решта – до Харківської губернії¹⁴.

Відповідно до Берестейських мирних угод, радянська Росія зобов'язувалася визнати УНР, вивести війська з її території, провести переговори з метою підписання мирного договору та встановлення державних кордонів. Розпочаті 4 травня в Кореневі (Курська губ.) переговори про перемир'я між представниками німецьких та українських військ, з одного боку, і військ РСФФР – з іншого, продовжилися 6 травня в Конотопі і завершилися підписанням договору про припинення військових дій. Була встановлена демаркаційна лінія – тимчасове розмежування території Української Держави та РСФФР, яка проходила через Сураж – Унечу – Стародуб – Новгород-Сіверський – Глухів – Рильськ – Колонтаївку – Суджу – Беленіхіно – Куп'янськ¹⁵. Таким чином, населені українцями Бірюченський, Богучарський, Острогозький повіти Вороніжчини залишилися у складі РСФФР. Але українська сторона не вважала цю лінію остаточним кордоном.

Мирні переговори між РСФФР та Українською Державою розпочалися 23 травня у Києві в приміщенні Педагогічного музею. Очолювати російську делегацію за постановою РНК РСФФР було призначено Х. Раковського та Д. Мануїльського. До її складу увійшло 37 осіб – експертів у певних галузях економіки, політики, культури, військової справи. Серйозну підготовку до організації і проведення переговорів здійснив уряд Української Держави. Рада Міністрів затвердила склад української делегації та виробила головні принципи її роботи. Українську делегацію очолив С. Шелухин, до неї були включені І. Кістяківський, П. Стебницький, О. Сливинський, О. Ейхельман, Х. Барановський, А. Свічин, П. Линниченко. Під час переговорів українська сторона створила сім комісій, у яких працювали досвідчені правники, економісти, військові діячі.

Серед комплексу питань, винесених на мирну конференцію, найважливішим, нагальним було укладання договору про перемир'я та розмежування території. Далі йшли проблеми

міждержавних відносин: підданство громадян, дипломатичні відносини, економічні і торговельні відносини, поділ державного майна, взаємне відшкодування збитків тощо. Вже перші засідання конференції засвідчили протилежні позиції української та російської делегацій практично з усіх питань, що обговорювалися.

Долаючи різницю у підходах до їх розв'язання і численні затримки, 12 червня сторони уклали прелімінарну мирну угоду, за якою до закінчення переговорів припинялися воєнні дії, а розмежування військ проходило по демаркаційній лінії. Договір визначав умови репатріації громадян обох держав, відновлення залізничного сполучення, повернення Україні рухомого залізничного складу, налагодження поштово-телеграфного зв'язку. В обох державах мали відкритися консульські представництва¹⁶. Фактично це був єдиний позитивний результат роботи конференції.

Надалі в переговорах центральне місце посіла проблема встановлення міждержавних кордонів. Майже всі наступні пленарні засідання конференції звелися до гострих дискусій з цієї проблеми. У визначенні основних критеріїв та принципів у проведенні державних меж українська делегація запропонувала взяти за основу етнічний принцип з урахуванням політичних, географічних та економічних аспектів. У відповідь російська делегація, в зону окупації якої потрапила значна частина українських етнічних земель, заявила, що така позиція ігнорує принцип самовизначення народів. Вона зажадала, аби питання встановлення кордонів вирішувалося згідно з волею населення, і запропонувала вдаватися до плебісциту в кожному окремому населеному пункті.

Після довготривалих дискусій 22 червня делегації дійшли спільної думки, що у визначенні кордонів вони будуть однаково зважати на політичні, економічні та інші інтереси народів і опиратися на етнічний принцип. В окремих випадках сторони погодилися в спірних місцевостях проводити вільне опитування населення під наглядом спільних комісій за умови звільнення цих територій від військових сил як однієї, так й іншої сторони. Питання, які не будуть вирішені шляхом переговорів, передбачалося розглянути в міжнародному суді¹⁷. Далі цієї домовленості піти не вдалося.

З урахуванням етнічних, економічних, стратегічних, географічних, політичних чинників українською стороною було запропоновано лінію українсько-російського кордону, що включала й українські етнічні території у складі Мінської, Могилівської, Курської, Воронізької губерній. Російська делегація висунула свій проект кордонів, за яким до Росії мали відійти 5 повітів Волині, 4 повіти Чернігівщини, а також українські частини Курщини, Вороніжчини, Харківщини та Катеринославщини. Ця лінія відступала від української етнічної межі на 125–200 верст. Оцінюючи російський проект, голова української політичної комісії О. Шульгин відзначав, що «в тому визначенні кордонів не малося на увазі ніякого принципу, яким би можна було виправдати ці кордони. З точки зору політичної, як і з точок зору етнографічної, стратегічної й економічної ці кордони є цілком безгрунтовні і безпринципні..., що повністю суперечить і не відповідає нашим бажанням і сподіванням»¹⁸.

Подальший безрезультатний хід переговорів засвідчив, що формально визнавши право українського народу на самовизначення, радянська Росія водночас і далі вороже ставилася до існування самостійної Української Держави. Уклавши мир з Україною й формально виконавши Берестейські угоди, радянська делегація всіляко зволікала з подальшими домовленостями, втягнула українську сторону у довгі й безплідні переговори, а своє тривале перебування в українській столиці дедалі більше використовувала для комуністичної пропаганди. Переговори безрезультатно тривали до жовтня і були припинені за ініціативою української сторони.

На порядку денному Української Держави стояло й розмежування території з державними утвореннями, що виникли на теренах Російської імперії. Питання постало з початком українсько-російських переговорів, ставши одним з каменів спотикання у досягненні взаєморозуміння

сторін. Російська делегація претендувала на представництво від усієї колишньої Російської імперії. Більшовицька Росія не бажала визнавати відокремлення від неї Білорусі, Дону, Кубані, які прагнули до державного самовизначення, і вважала їх за тимчасові антирадянські «контрреволюційні» утворення.

Принципи, якими керувалася українська сторона у відносинах з новими державами, були викладені у документі «О границях Української Держави під взглядом політичним»¹⁹, підготовленому Д. Донцовим, який брав участь у мирних переговорах як експерт української політичної комісії. Цей документ аналітичного характеру охоплював велике коло питань і був покладений в основу визначення позиції України щодо її кордонів. Українська Держава виходила з факту розпаду Російської імперії і визнавала за окремими її частинами, що самовизначилися, право на суверенітет. Враховуючи непевність політичної ситуації в цих регіонах, українська сторона повинна була провадити гнучку політику. Так, Д. Донцов зазначав, що у Всевеликому війську Донському треба вбачати союзника, що, на його думку, мало б стати «найпершим і найважливішим завданням нашої східної політики. За ціну цього приятельства могла б Україна зрезигнувати з українських національних окраїн Донщини. Анексія Донщини з Кубанню була б шкідлива і неможлива до проведення»²⁰.

Політика Української Держави щодо вкрай важливого у стратегічному плані Кримського півострова, на думку Д. Донцова, мала бути іншою. Визнання права Криму на самовизначення повинно було мати характер не політичний, а лише культурно-національний із забезпеченням прав татарського народу. Українська Держава не повинна була робити жодних компромісів у справі Криму, оскільки приналежність Криму до України, вважав Донцов, є необхідною умовою української незалежності. Український уряд мав добиватися суверенітету над Кримом і вести переговори про його статус в Українській Державі, виходячи з того, що півострів є її складовою і невід'ємною частиною²¹.

Відносини Української Держави з Доном мали добросусідський і рівноправний характер. Донські козаки майже одночасно з Україною і так само за допомогою німців визволилися з-під більшовицької окупації й створили свою державність – Всевелике військо Донське. 16 травня 1918 р. представницьке зібрання «Круг порятунку Дону» створило уряд та обрало військовим отаманом генерала П. Краснова. Майже одразу між Україною і Доном розпочалися переговори про взаємне визнання та встановлення кордону. Вони ускладнювалися наявністю у сторін взаємних територіальних претензій. Україна претендувала на Таганрозький округ та на західні волості Області війська Донського понад річкою Калитва, мотивуючи це тим, що до 1887 р. ці території, населені українцями, входили до складу Катеринославської губернії. Всевелике військо Донське мало претензії щодо Старобільського повіту Харківської губернії та Луганська, які перебували в зоні інтересів Донського козачого війська. Переговори тривали близько двох місяців. З боку Дону їх очолювали міністр торгівлі В. Лебедев та посол в Україні генерал О. Черячукін, від Української Держави – міністр закордонних справ Д. Дорошенко.

Політичні обставини змушували обидві сторони йти на взаємні поступки. Встановлення кордону між Україною і Доном зміцнювало позиції української делегації на переговорах з РСФРР. Донському уряду порозуміння з Україною давало можливість вивільнити свої військові сили для боротьби з більшовиками та отримати матеріальну допомогу від Української Держави. Були й інші причини, в тому числі й економічного характеру, які робили договір з Доном конче потрібним. 8 серпня 1918 р. уряди Української Держави і Дону підписали договір про основні принципи двосторонніх відносин. Сторони обмінялися визнанням суверенності й незалежності одна одної. Договором передбачалося, що обидві держави зрікаються територіальних претензій і кордоном між ними слугуватиме адміністративна межа між Областю війська Донського та Воронізькою, Харківською і Катеринославською губерніями. В районі Маріуполя до України прилучалася певна територія на схід для забезпечення цілісності адміністративно-господарського управління містом та портом.

В окремому пункті йшлося про становище українського населення на території Всевеликого війська Донського. Зазначалося, що воно «дістає всі права щодо своєї мови, школи, культури, як і всі інші громадяни, а політичні права дістає такі, які прислугують тим громадянам, які належать до козацького стану»²². 18 вересня між урядами була укладена окрема угода стосовно господарського життя Таганрозького промислового району. Керівництво ним мала здійснювати спеціальна Донсько-українська комісія, яка розміщалася у Харкові. Сторони мали у ній паритет голосів. Підтверджуючи думку Д. Донцова, міністр закордонних справ УД Д. Дорошенко зазначав пізніше, що «українське правительство вважало, що краще мати на Дону українську іриденту і тим самим розбуджувати національну самосвідомість серед українського населення Дону, ніж мати в себе донську і тим самим російську іриденту»²³.

Кубанське козацтво також стало на шлях самовизначення. У січні 1918 р. було проголошено Кубанську Народну Республіку як складову федеративної Російської республіки, 16 лютого 1918 р. – самостійну Кубанську Народну Республіку. Українські уряди провадили лінію на зближення з національно близьким до українців кубанським козацтвом з метою схилити його до злуки з Україною. Протягом усього 1918 р. між українським і донським урядами велася таємна, а часом і відверта боротьба за вплив на Кубань. Маючи в Кубанському крайовому уряді своїх прихильників, і Україна, і Дон у перспективі планували приєднати Кубань до себе.

Серед кубанського козацтва існували дві політичні течії: «чорноморці» (нащадки запорозького козацтва) – прихильники козацької самостійності та утворення союзу козачих земель, України та Кавказу – та «лінійці» (нащадки донського козацтва) – прихильники «єдиної та невідимої» Росії. Становище в регіоні було складним. Під тиском більшовиків 28 лютого 1918 р. Кубанська крайова рада та уряд залишили свою столицю Катеринодар. 17 березня вони уклали угоду з командуванням білої Добровольчої армії про спільну боротьбу з більшовиками. Кубанський уряд перебував також у союзницьких стосунках з Доном, який був проти прилучення Кубані до України й наполягав на збереженні Доно-Кавказького союзу.

Гетьманський уряд весь час наголошував, що всі кубанські козаки є нащадками запорожців, а тому єдинокровними братами українців. Таку позицію активно підтримувала частина керманців кубанського козацтва, серед яких був голова Кубанського крайового уряду Л. Бич. 28 травня 1918 р. до Києва прибула офіційна делегація на чолі з головою Кубанської крайової ради М. Рябоволом. М. Рябовол, а також члени делегації К. Безкровний та Г. Омельченко були відомими українськими національними діячами і патріотами. Українською стороною кубанцям був влаштований теплий і дружній прийом, вони також були прийняті Гетьманом П. Скоропадським. На офіційних переговорах, що розпочалися невдовзі, були розглянуті питання встановлення міждержавних відносин та надання Україною допомоги Кубані в боротьбі проти більшовиків.

Офіційною частиною контакти з кубанцями не обмежувалися. М. Рябовол та його оточення розпочали таємні переговори з представниками Міністерства закордонних справ УД, на яких дійшли згоди вести справу в напрямку прилучення Кубані до України. Але хтось із кубанської делегації повідомив представників Дону про характер таємних контактів з українськими дипломатами. І через деякий час під тиском Донського уряду Кубанський уряд надіслав своїй делегації у Київ інструкцію з заборонаю вести переговори про приєднання. Натомість пропонувалося головну увагу в українсько-кубанських контактах приділити забезпеченню Кубанського крайового уряду зброєю. Прохання кубанської сторони про допомогу у спорядженні армії було зустрінуте з розумінням. Уже наприкінці червня на Кубань з України було відправлено 9700 рушниць, 5 млн. набоїв, 50 тис. снарядів для 3-дюймових гармат тощо. Такі транспорти висилалися кубанцям майже кожного місяця²⁴.

Незважаючи на заборону, таємні контакти між кубанцями й українським урядом тривали. В цей час біла Добровольча армія під проводом генерала М. Алексєєва готувалася до походу

на Катеринодар. Було зрозуміло, що той, хто звільнить Кубань від більшовиків, здобуде прихильність кубанського козацтва. Тому українська сторона запропонувала висадити морський десант на азовському узбережжі Кубані. Одночасно в самій Кубані мало вибухнути підготовлене повстання. Таким чином, більшовики з цієї території були б вигнані за допомогою українського війська. А згодом планувалося проголосити злуку Кубані з Україною²⁵.

План мав усі ознаки авантюри. Навіть у разі успіху Україна ризикувала потрапити у скрутне становище, її частини могли вступити у відкритий збройний конфлікт з Добровольчою армією та гірськими народами Кавказу, які не визнали б приєднання Кубані до України. І все ж українська сторона розгорнула активну підготовку військової операції, на яку уряд виділив значні кошти. За згодою з німецьким командуванням була знята з фронту в районі Харкова дивізія генерала О. Натієва у складі 15 тис. вояків, почалося перекидання військ до азовського узбережжя. Справа провалилася через подвійну політику німців та зволікання високих чинів Військового міністерства. Поки підготовка десанту затягувалася, розпочався наступ Добровольчої армії і 16 серпня нею був взятий Катеринодар. Таємний план приєднання Кубані залишився нереалізованим.

Свого часу Українська Центральна Рада не включила Крим до складу УНР, оскільки він не був українською етнічною територією. У III Універсалі та Законі про адміністративно-територіальний поділ України йшлося про Таврійську губернію (без Криму). Як виявилось згодом, відмова від претензій на стратегічно важливий, територіально й економічно пов'язаний з Україною Крим була політичною помилкою керівництва УНР. Почасті її можна пояснити сподіваннями української влади на федерацію з демократичною Росією. Кримське питання не порушувалося на мирних переговорах у Бересті. Оскільки Крим не був згаданий у Берестейському мирному договорі серед територій, на які поширюється суверенітет УНР, більшовики сподівалися, що він залишиться у складі радянської Росії. Для цього вони на всяк випадок зробили Крим «самостійним» і «незалежним», проголосивши наприкінці березня 1918 р. квазі-державу – Радянську соціалістичну республіку Тавриди.

Проголошення державної самостійності України ускладнило стосунки з Кримом. Під час вигнання більшовицького війська з території УНР українська влада намагалася виправити свою помилку. Наприкінці квітня українське військо під проводом полковника П. Болбочана вирушило в похід на Крим, але німецьке командування не дозволило йому просунутись далі Джанкою.

Приєднанню півострова до України противилася частина діячів кримсько-татарського руху, російські шовіністичні кола Криму та на перших порах Німеччина, яка до кінця літа 1918 р. не могла визначитися зі своїм ставленням до майбутнього цієї території. Спочатку у Берліні розглядалася можливість встановлення протекторату над Кримом²⁶. Але з часом перемогла позиція, згідно з якою півострів мав бути переданий Україні на правах автономії.

На території Криму перебували німецькі війська, які у квітні вигнали звідти більшовиків. У травні – червні за згодою з німецьким командуванням тут був утворений Кримський крайовий уряд. Серед його членів переважали урядовці Російської імперії, очолювані генералом С. Сулькевичем. І хоча у кримському уряді боролися різні політичні течії, головним напрямком його діяльності було визначено створення незалежного від України державного утворення, яке в майбутньому мало увійти до складу відновленої «єдиної Росії».

Українська Держава не визнавала «самостійності» Криму і вела наполегливу боротьбу за приєднання півострова. Гетьман П. Скоропадський та Міністерство закордонних справ неодноразово зверталися до німецького командування та дипломатів з проханням посприяти у справі приєднання Криму до України²⁷. Український уряд надавав широку допомогу українофільським течіям у Кримі. Були виділені кошти на підтримку українських газет, громадських організацій, зокрема спеціально створеного «Комітету степової України», українських кооперативів та інформаційного бюро МЗС України у Сімферополі²⁸.

Але всі ці заходи не привели до змін на краще, у кримському уряді дедалі більше брали гору проросійські сепаратистські настрої. У відповідь на антиукраїнську політику Рада Міністрів розпочала митну блокаду Криму. Було припинено перевезення товарів залізницею та морем²⁹. Економічного тиску Крим не витримав і погодився на пошук компромісу. До цього його спонукала також і зміна позиції Німеччини, уряд якої під час візитів до Берліна П. Скоропадського та Ф. Лизогуба погодився з українською точкою зору на шляхи вирішення кримської проблеми.

Таким чином, шляхом цілого ряду політичних і дипломатичних зусиль справу було зрушено з місця. На початку жовтня у Києві розпочалися переговори між Україною і Кримом. Кримську делегацію очолював міністр юстиції А. Ахматович, українську – прем'єр-міністр Ф. Лизогуб. Під час важких переговорів було досягнуто угоди про входження Криму до складу України на правах автономної одиниці. Однак повстання Директорії проти влади гетьмана П. Скоропадського поклато край намірам приєднання Криму до України.

За доби Української Держави гетьмана П. Скоропадського було досягнуто найбільших у часи українських визвольних змагань успіхів у вирішенні територіальних питань. Шляхом військових, дипломатичних, політичних, економічних заходів українську владу було поширено майже на всі українські етнічні землі Великої України. Розповсюдити її не вдалося лише на невелику частину українських земель на сході. Це сталося тому, що наступ німецько-австрійських та українських військ припинився в середині травня, не дійшовши до межі, що визначала в законі українську територію. Із стратегічних міркувань на півночі українська влада поширилася на частину білоруських земель. Адміністративно територія Української Держави поділялася на 9 губерній і 2 округи. У складі УД було утворено нові адміністративно-територіальні одиниці – Холмську губернію, Таврійську та Поліську округу. До Чернігівської і Харківської губерній включено нові повіти. Досягнуто принципової згоди на входження Криму до складу України на правах автономії.

Геополітичні принципи, на яких базувалася політика Української Держави у територіальному питанні, не втратили своєї актуальності і в наш час. Події на Сході України і в Криму виявили слабкість позицій української сторони в захисті власних територіальних інтересів. Отже, досвід Української Держави в цій сфері, не лише воєнний, а й політичний та дипломатичний, заслуговує на ретельне вивчення, аналіз та застосування на практиці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ *Бойко О.Д.* Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921). – К.: Інститут історії України, 2007.

² Українська Держава (квітень – грудень 1918 року): Документи і матеріали. У двох т. – К.: Темпора, 2015.

³ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох т. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. 2. – С. 181–182.

⁴ Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). – Том перший. – С. 22.

⁵ Державний вісник. – 1918. – 18 травня. – № 2.

⁶ Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). – Том перший. – С. 478–479.

⁷ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр.: Українська гетьманська держава 1918 року. – Ужгород, 1930. – С. 224.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 98.

⁹ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. – С. 230.

¹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 39.

- ¹¹ Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1994. – С. 29–30.
- ¹² Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). – Том перший. – С. 240; Том другий. – С. 228.
- ¹³ Там само. – Том другий. – С. 228.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Вказ. праця. – С. 22.
- ¹⁶ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. 1918 р.: Збірник документів і матеріалів – К.; Нью-Йорк; Філадельфія, 1999. – С. 300–301.
- ¹⁷ Там само. – С. 304–305.
- ¹⁸ Там само. – С. 15.
- ¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2607. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 76–80.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само.
- ²² Цит. за: Дорошенко Д. Вказ. праця. – С. 192.
- ²³ Там само. – С. 193.
- ²⁴ Там само. – С. 197.
- ²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 3.
- ²⁶ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. – Б.м., 1973. – С. 33.
- ²⁷ Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). – Том перший. – С. 46–48.
- ²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 132. – Арк. 16.
- ²⁹ Там само. – Спр. 133. – Арк. 8.